

Olga Limón Sánchez

TÀRRACO EN FEMENÍ

TREBALL DE FI DE GRAU

Dirigit per la Dra. Teresa Corbella Domènech

Grau de Turisme

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

Tarragona

2018

ÍNDIX

1. Introducció	3
2. Marc teòric	6
2.1. Història de la Tarragona Antiga	6
2.2. Turisme relacionat amb l'època romana	8
2.3. Imatge de la dona a l'època romana: situació social, econòmica i política	10
2.3.1. Piràmide social femenina	11
2.3.2. Figures seleccionades i assoliments que les van fer destacar.....	13
2.3.3. Llistat d'inscripcions	15
3. Proposta de producte turístic	18
3.1. Descripció del producte	19
3.1.1. Emplaçaments del producte: la ruta romana i el MNAT.....	19
3.1.2. Elements de la ruta i de l'exposició.....	20
3.2. Públic a qui va destinat el producte.....	23
3.3. Interès social i cultural del projecte.....	24
3.4. Venda i màrqueting del projecte	25
3.4.1. Disseny del cartell de l'exposició.....	26
3.5. Avaluació econòmica del projecte	27
4. Conclusions	29
4.1. Aportacions del projecte.....	29
4.2. Possibles extensions i projectes futurs	30
5. Bibliografia	31
6. Annexos	33

1. Introducció

En el present treball es desenvolupa un producte turístic en clau de gènere per a la ciutat de Tarragona, posant en escena a quatre dones de l'època romana que complementaran una ruta i protagonitzaran una exposició.

Una de les ambicions més important d'aquest projecte turístic cultural és el fet de normalitzar la imatge que la dona ha anat llegant al llarg de la història, que surtin a la llum personatges femenins que han deixat una important i destacada petjada, en aquest cas, a la ciutat de Tarragona.

Per tal de poder incloure polítiques que vagin a favor de la inclusió de la perspectiva de gènere al patrimoni cultural, la UNESCO va confeccionar l'any 2015 un informe en el qual es descriuen suggeriments dirigits als governs, a la comunitat internacional i a la societat civil. Tot i ser els governs els que haurien de fer que es complissin aquestes accions, també és responsabilitat d'aquells que la seva professió està directament relacionada amb el patrimoni i la cultura, fer que aquestes accions recomanades es facin realitat (Birriel Salcedo & Rísquez Cuenca, 2016).

Per facilitar la tasca d'incloure la perspectiva de gènere en el turisme cultural i, comptant amb els avançaments tecnològics dels quals es gaudeixen al segle XXI, poden ser de gran ajuda les Tecnologies de la Informació i les Comunicacions. D'aquesta manera, amb el desenvolupament de noves aplicacions mòbils o de la comunicació amb el turista a través de qualsevol xarxa social, es pot arribar a dirigir-se i a reeducar a totes les generacions. Les TIC poden ser útils a l'hora d'incorporar els resultats obtinguts en investigacions feministes i de gènere en emplaçaments turístics, fet que enriquirà el patrimoni i la cultura (Birriel Salcedo & Rísquez Cuenca, 2016). Un exemple pel cas de la ciutat de Tarragona és incorporar a l'aplicació *Imageen*¹ els epígrafs de les dones de Tàrraco que el present projecte ha proposat per complementar la ruta romana de la ciutat.

Així mateix, també es voldria remarcar la prosperitat i la importància que està aconseguint el turisme cultural, en concret el patrimoni històric, que actualment està tenint una molt bona acollida entre els consumidors i, és per això, que també està generant que les institucions que en són responsables es comprometin no tan sols a comercialitzar-lo, sinó també a protegir-lo i conservar-lo. El patrimoni històric, doncs, té el deure d'ajudar a la societat a construir la seva memòria, és per aquest motiu que els valors que ha de transmetre són els de la inclusió de tots els gèneres, amb neutralitat i sense cap tipus de discriminació (Birriel Salcedo & Rísquez Cuenca, 2016).

A continuació, s'exposaran una sèrie de casos que serviran d'exemple per tal de veure altres productes turístic-culturals, ja existents, i que poden ser pioners i modèlics pel que fa al turisme que incorpora i aposta per la perspectiva de gènere.

¹ Aplicació mòbil de realitat augmentada que permet veure al moment com eren els espais de la ciutat durant l'època romana, enfocant-los amb la càmera del dispositiu.

El primer exemple es troba a la província de Granada, on un grup de dones amb diferents perfils d'estudis relacionats amb el gènere van publicar una guia anomenada *Las mujeres en la historia: itinerarios por la provincia de Granada*. Es tracta de set itineraris històric-artístics on la temàtica principal és la visibilitat de les dones granadines al llarg de diferents etapes històriques. Dins de la publicació hi ha recorreguts que inclouen monuments, col·leccions de museus o espais que estan directament relacionats amb la història d'aquestes dones, explicat de manera entenedora i no sexista, a més de ser itineraris pensats i dissenyats per a tota mena de públic. Així doncs, aquestes rutes fan que els turistes descobreixin la Granada de Mariana Pineda o el Museu etnològic de la dona gitana (Robles Vizcaíno; Birriel Salcedo, 2012, citat per Sánchez Gómez, 2016).

Seguint amb exemples que es produeixen a Espanya, trobem el monestir de San Pedro de las Dueñas a la província de Lleó. Aquest emplaçament també aposta pel turisme en clau de gènere, ja que durant l'edat mitjana va ser un espai on les monges que l'habitaven van convertir en el seu refugi per poder reclamar una major llibertat i, on també, moltes dones que no podien o no estaven casades podien viure-hi per no haver de sobreviure als carrers com a captaires o prostitutes (Cachafeiro, 2016).

El tercer exemple fa viatjar fins a Bèlgica, concretament a Flandes, on es troben els beguinatges flamencs. Es tracta de construccions arquitectòniques que van fer construir les beguines, una comunitat de dones del segle XII que s'ocupaven d'educar les nenes, cuidar els malalts i alimentar els necessitats, però també es dedicaven a la música, la pintura i la literatura. En l'actualitat, aquests edificis es poden visitar i són una mostra dels grans progressos que van aconseguir les beguines en una societat tan androcèntrica i masclista com la de l'època medieval (Cachafeiro, 2016).

Finalment, cal desplaçar-se fins al municipi francès d'Elna per trobar un altre producte turístic que aposta per la perspectiva de gènere, anomenat Maternitat d'Elna. Durant la Guerra Civil espanyola, la infermera Eisabeth Eidenbenz va crear aquesta organització que ajudava i atenia les mares necessitats del camp de concentració d'Argelès-sur-Mer. Actualment i des de l'any 2013, es va restaurar l'edifici que actuava com a seu i es va obrir al públic perquè es pogués visitar (González Marcén, 2016).

Com s'ha pogut comprovar, hi ha diversos exemples sobre productes turístics que integren la perspectiva de gènere, tot i que amb el pas del temps aquest nombre hauria d'augmentar, ja que només així el turista podrà conèixer l'autèntica història i l'evolució que ha fet la societat, sense segregacions de cap tipus.

El present projecte, doncs, té com a principal objectiu situar quatre personatges femenins, amb noms propis i que van pertànyer al passat romà de la ciutat de Tarragona, al capdavant de dues accions directament relacionades amb el turisme cultural; aquestes dones són: Aurèlia Pia, Fulvia Célera, Aemilia Paterna i Antonia Clementina. La primera activitat seria complementar la ruta romana de Tarragona amb dos espais, que estan relacionats amb dues d'aquestes dones: els epígrafs de Fulvia Célera i d'Antonia Clementina. La segona activitat d'aquest projecte correspondria a la creació d'una exposició temporal i documental al Museu Nacional Arqueològic de Tarragona, *Tàrraco en femení*, que estaria completament dedicada i protagonitzada per les quatre dones que vol donar a conèixer aquest treball.

La temàtica, doncs, d'aquest propòsit, tot i comprendre aspectes purament turístics o turístic-culturals, com són la ruta romana i l'exposició en un museu, també està enfocada en aspectes relacionats amb la història, ja que vol emfatitzar la magnitud que va posseir la ciutat de Tarragona durant l'època romana.

Igualment, també es vol reivindicar, amb el fet de voler posar en escena a aquestes quatre dones, la poca presència que té el gènere femení en productes turístics tan comuns com una ruta o una exposició. Aquest succés de no reivindicar i valorar el patrimoni que dona importància a personatges femenins, es deu a l'educació que reben, tant estudiants d'escoles i instituts com d'universitats, és a dir, que si la formació que obtenen no fos la d'una societat patriarcal i androcèntrica, la història que es mostra en productes de turisme cultural no estaria eliminant i marginant gran part dels seus personatges: els femenins (Cachafeiro, 2016).

A continuació, per donar per finalitzat aquest apartat, es farà un breu resum sobre l'ordre que segueix el present treball. Primerament, es contextualitza el tema principal parlant de la història de Tàrraco i de les rutes turístiques que això ha comportat, arreu del país; per altra banda, es desenvolupa detalladament la situació de la dona a l'època romana, així com també quin estatus social podia tenir, això dona peu a parlar de les quatre figures protagonistes del projecte i de les inscripcions que s'han pogut trobar a la ciutat. En segon lloc, es presenta el producte turístic, format per la proposta de la nova ruta romana que es vol establir a Tarragona i la creació d'una exposició al Museu Nacional Arqueològic de Tarragona, completament protagonitzada per les quatre dones, anteriorment exposades; la proposta d'aquest producte inclou l'explicació de quin públic es vol atreure, l'interès social i cultural, la manera de com es vendria i la valoració econòmica. El treball es tanca amb una síntesi dels apartats i una projecció de possibilitats futures d'aquest projecte.

2. Marc Teòric

2.1. Història de la Tarragona Antiga

En aquest primer apartat es contextualitzarà la ciutat de Tarragona, que va resultar ser la porta d'entrada de Roma a la península Ibèrica (Macias & Rodà, 2015), per tal de familiaritzar-se amb l'època que a les protagonistes del projecte les va tocar existir i, d'aquesta manera, empatitzar més endavant amb la seva història.

L'actual ciutat de Tarragona ja es trobava ocupada al segle V aC pels ibers, tot i que ells l'anomenaven *Kese*. La relació de la ciutat amb la civilització romana va començar l'any 218 aC, quan Cneo Corneli Escipiò desembarcà a Tarragona i, amb el pas del temps, fundà una base militar que es va convertir en la més important d'Hispania durant la Guerra Púnica, ja que allí es va assentar la seu d'assemblees entre generals romans i pobles ibèrics (Historia, n.d.; "Tarragona. Patrimonio de la humanidad," 2017). Roma va veure en Tarragona una bona base perquè, com va descriure Pliny, era una *Scipionum opus*, a més de tenir la presència d'un ric subsòl hídric i un llac subterrani extens que va fer Tàrraco més factible per instal·lar un port militar (Macias & Rodà, 2015).

Així doncs, els romans van assolir la conquesta i la civilització de la península durant 200 anys, a més, van crear una sèrie de províncies entre les quals es trobà Hispania Citerior, o Hispania Propera, que és on es localitzava la ciutat de Tàrraco. Fins a l'any 180 aC, la ciutat continua actuant com a base militar, port avantatjós i cap de pont en direcció a la vall mitjana de l'Ebre (Historia, n.d.; "Tarragona. Patrimonio de la humanidad," 2017).

El segle II aC va significar la completa estructuració de la ciutat: es van construir la muralla i la xarxa de carrers. La muralla de Tàrraco va ser la primera que es construïa fora d'Itàlia (Macias & Rodà, 2015). La localitat va començar a adquirir una certa importància i, per aquesta raó, van anar arribant nous habitants. Tot i això, el nucli tenia un caràcter mixt, és a dir, que encara se seguia conservant el topònim ibèric *Kese* (Historia, n.d.; "Tarragona. Patrimonio de la humanidad," 2017). Al final d'aquest segle Tàrraco va esdevenir, oficialment, una *urbs* i va obtenir el títol de *legatus Augusti pro praetore prouvinciae Hispaniae citerioris* (Macias & Rodà, 2015).

Si anem avançant, al segle I aC ens trobem que l'any 49 aC, aproximadament, la romanització havia estat executada arreu de tot el territori: es van implantar nous cultius intensius, com el de la vinya, i ja existien molts comerciants marítims d'origen romà i italià, banquers i tractants d'esclaus (Historia, n.d.).

L'any 45 aC va tenir lloc un gran esdeveniment per a Tàrraco: va ser anomenada colònia per Juli Cèsar ("Tarragona. Patrimonio de la humanidad," 2017).

Més endavant, durant els anys 26 i 25 aC, l'emperador August va residir a Tàrraco, el que va significar que dirigí l'imperi des de fora de la ciutat de Roma per primera vegada. Durant aquest període van succeir lluites contra càntabres i asturs. Per altra banda, hi va haver noves transformacions urbanístiques: es va reformar la xarxa viària i es van construir el teatre i l'altar. Així doncs, podem afirmar que la ciutat de Tàrraco limitava pel nord amb Barcino (Barcelona), pel sud amb Dertosa (Tortosa) i per l'est amb Ilerda (Lleida) (Historia, n.d.; "Tarragona. Patrimonio de la humanidad," 2017).

La història de Tàrraco durant els segles I i II dC es desenvolupa de forma realment positiva, començant perquè declaren la ciutat capital de la província més gran de l'imperi, Hispània Citerior. Durant aquest gloriós període Tàrraco s'emplena de monuments, com les grans portes d'accés, també es va ampliar el fòrum i es van construir les termes públiques, l'amfiteatre, el fòrum provincial, el circ i el temple d'August, tot i que l'atracció més atractiva era l'acròpolis pel seu gran impacte geogràfic. A més, es van restaurar les muralles i es va millorar el subministrament d'aigua, és a dir, l'aqüeducte i la xarxa de clavegueres (Historia, n.d.; "Tarragona. Patrimonio de la humanidad," 2017). La població de la ciutat d'aleshores era d'entre 15.000 i 20.000 habitants (Macias & Rodà, 2015).

Cap al 259 dC, es va forjar una comunitat cristiana ben organitzada i és llavors, al segle III dC, quan la crisi que va afectar l'imperi romà va perjudicar també la ciutat de Tàrraco, fins i tot van arribar a succeir diversos incendis a la capital i al camp (Historia, n.d.; "Tarragona. Patrimonio de la humanidad," 2017). De fet, va ser durant el segle V dC quan la ciutat va esdevenir completament cristiana (Macias & Rodà, 2015).

Finalment, va ser durant els segles IV i V dC quan la ciutat va aconseguir recuperar-se, tot i que existien zones completament abandonades, com el fòrum, però va ser l'última capital de la península sota el control imperial (Macias & Rodà, 2015). D'altra banda, també en aquella etapa i malgrat el paper predominant del bisbe de Tarragona, es van edificar monuments romans a la ciutat com la vila tardoromana de Centcelles i la necròpolis paleocristiana (Historia, n.d.; "Tarragona. Patrimonio de la humanidad," 2017).

2.2. Turisme relacionat amb l'època romana

Els romans van deixar una gran petjada a la història del país, tant al nord com al sud, tant a l'est com a l'oest; és indubtable que el seu pas va ser significatiu i inesborrable. Així doncs, encara que aquest treball està enfocat a Tarragona, el turisme ha fet que també es pugui gaudir del pas d'aquesta civilització a altres indrets com Lugo, Sevilla, Mèrida, Jaén, Saragossa i Cartagena; tot i que aquesta secció se centrarà només en les rutes turístiques de tres d'aquestes ciutats, ja que s'ha considerat que són les que contenen un nombre més gran de vestigis romans. El present apartat, doncs, explica els recorreguts turístics de Tarragona, Mèrida i Sevilla i inclou també la Ruta de la Plata, que creua Espanya de nord a sud.

La ruta de la Tarragona romana es localitza tant dins de la mateixa ciutat, com pels seus voltants. L'itinerari que ocupa la ciutat ens mostra les muralles, el fòrum provincial i el local, el circ, l'amfiteatre, el temple, el Museu Nacional Arqueològic, el teatre i la necròpolis i el conjunt paleocristians. Si es decideix fer l'itinerari que envolta la ciutat, podrem visitar la Vila de Centelles, l'aqüeducte, la Torre dels Escipions, la pedrera del Mèdol, la Vila dels Munts i l'Arc de Berà. Cal mencionar que, pel seu conjunt arqueològic romà, la ciutat de Tarragona és l'única declarada Patrimoni Mundial per la UNESCO de Catalunya ("Tarragona. Patrimonio de la humanidad," 2017).

Un dels indrets espanyols on la civilització romana va deixar una considerable marca va ser a Augusta Emèrita, l'actual Mèrida, la qual va aconseguir que el seu conjunt arqueològic fos declarat Patrimoni de la Humanitat per la UNESCO. L'itinerari de la Mèrida romana passa per: l'aqüeducte dels Miracles, els Columbarios, la Casa del Mitreo, el circ, les termes, el Museu Nacional d'Art Romà, els ponts sobre el riu Guadiana i Albarregas, la zona arqueològica de Morerías, l'Arc de Trajà, el Temple de Diana, el Pòrtic del Fòrum, el teatre i l'amfiteatre; aquests dos últims llocs és on també se celebra el Festival Internacional de Teatre als mesos de juliol i agost ("La Ruta Vía de la Plata," n.d.; "Qué visitar en Extremadura," 2014).

Seguidament, s'ha decidit parlar del turisme dedicat a l'antiga Roma de Sevilla, a la que esmentaven Hispalis. Les restes romanes que s'han conservat conformen el següent recorregut: el Temple del carrer Mármoles on es troben tres monumentals columnes que van pertànyer a un temple dedicat a Mart, les columnes d'Hèrcules i Cèsar, els "caños" de Carmona que va ser un important aqüeducte, les muralles, l'Antiquarium, el Museu Arqueològic de Sevilla i els palaus Casa de Nebrija i Casa de Pilatos. Igual que Tarragona, Sevilla també conté restes romanes als seus voltants: les ruïnes i l'aqüeducte d'Itàlica, les ciutats de Laella, Ilipa Magna, Arba, Mulva, Oripo, Martia i Urso, la Basílica tardo romana, la necròpolis romana de Carmona, les restes romanes de Peñaflores i Casariche, els banys romans de La Luisiana i el conjunt termal d'Herrera ("Ruta por la Sevilla romana," 2017).

Per acabar, no es pot oblidar mencionar la Ruta de la Via de la Plata, es tracta de diferents calçades que comunicaven i creuen el país de nord a sud, concretament per: Noega (Gijón), Lucus Augusti (Lugo), Legio VII (Lleó), Asturica Augusta (Astorga), Ocelo Duri (Zamora), Augusta Emèrita (Mèrida), Itàlica (Santiponce, Sevilla) i Hispalis (Sevilla). Gràcies a una xarxa de cooperació formada l'any 2008 per 26 municipis espanyols, aquesta ruta s'ha posat de nou en valor, ja que actuen conjuntament per defensar-la i promocionar-la. En aquesta ruta cultural es gaudeix de tresors com les termes romanes de Gijón, el Centre d'Interpretació León Romano a Lleó, el Museu Nacional d'Art Romà de Mèrida o la Necròpolis romana de Carmona ("La Ruta Vía de la Plata," n.d.).

2.3. Imatge de la dona a l'època romana: situació social, econòmica i política

Aquest apartat se centrarà en el tema que realment ens afecta: la dona a l'antiga roma, quina va ser la seva imatge a l'època, com va evolucionar durant aquest període, quines d'aquestes figures de Tàrraco van aconseguir passar a la història, perquè van destacar i perquè les petjades que van deixar encara han de seguir perdurant en el temps.

No és cap novetat que, tal com afirma Mañas Núñez (1996), els homes en aquest període eren, en la seva majoria, misògins i, possiblement, antifeministes. Aquesta declaració es pot evidenciar en els escriptors de l'època que, sense dubte menyspreaven l'existència de les persones del sexe femení, com l'exemple del discurs que va pronunciar Metelo Numídic, qui tractava de convèncer els ciutadans que la dona era un mal necessari per a la supervivència de l'imperi (Mañas Núñez, 1996):

Si poguéssim viure sense esposes, Quirites, ens lliurariem tots d'aquesta molèstia; però ja que la naturalesa ha disposat que no es pugui viure amb elles feliçment, però tampoc sense elles de cap manera, caldrà mirar per la general salvació abans que per un plaer efímer.

Així i tot, malgrat que al principi a les dones només se les visualitzava a l'àmbit domèstic i tan sols eren vitals per perpetuar l'espècie humana, és a dir, per reproduir-se, a partir del segle I dC van començar a manifestar-se també a l'àmbit públic, un fet que es va conèixer com a "emancipació femenina" o "feminisme a la Roma antiga", que va succeir únicament en dones privilegiades de l'aristocràcia (Mañas Núñez, 1996).

Comencem, doncs, per parlar sobre com era la imatge social de la dona. Com ja hem explicat, a partir del segle I dC les dones van començar a deixar a un costat l'àmbit privat de la *domus* i van aparèixer en escenaris de l'àmbit públic, com banys públics, espectacles del circ, balls i banquets. Això les va permetre poder participar en converses i, fins i tot, festejar amb altres homes. El que hem de destacar, de manera extraordinària, és el fet que algunes dones decidiren participar en aquests espectacles circenses, concretament en tornejos de gladiadors, que alguns descrivien de forma despectiva com a "dones poc femenines". A més, també és significatiu que les dones de l'època comencessin a gaudir del dret de divorci, cosa que es podia practicar amb facilitat. I no podem passar per alt un altre succés, com és el "control de natalitat", o sigui, la pràctica de l'avortament o l'ús d'anticonceptius, que va ser definitiu per a l'alliberació i l'emancipació de la dona respecte a l'home (Mañas Núñez, 1996).

Respecte a la dona a l'entorn econòmic, va ser durant el segle I dC quan va poder mantenir el seu patrimoni, encara que hagués contractat matrimoni, i administrar ella mateixa els seus béns o també podia delegar-los a algú de confiança. Això va significar un altre gran pas per a l'emancipació femenina, ja que també podien heretar la riquesa d'altres persones, com la dels seus marits, d'aquesta manera va ser com les dones es van començar a enriquir (Mañas Núñez, 1996).

Acabem comentant el paper de la dona en l'àmbit polític, el qual estava reservat a les emperadrius, que gosaven de poder i influència precisament per estar casades amb els emperadors romans, és a dir, que actuaven com a mediadores i conselleres. La primera a obtenir aquesta funció va ser Llívia, a qui se li atribueix protagonisme en l'ascens i la caiguda de molts personatges i va rebre honors tant en vida com després de morta (Mañas Núñez, 1996).

2.3.1. Piràmide social femenina

Per a la societat de l'antiga Roma era fonamental dividir la població en diferents grups socials, en aquest aspecte, era important fer-ho tant en homes com en dones, tot i que el projecte es centra, com és natural, en l'estructura de la societat femenina (Fig. 1).

En primer lloc tenim la figura de l'emperadriu, a la que també anomenaven matrona. Aquesta era la dona aristòcrata per excel·lència de l'època i, fins i tot en alguns casos se la va arribar a divinitzar, com va ser el cas de Llúcia la dona d'August, qui va ser objecte d'honors extraordinaris i d'un culte imperial (Mirón Pérez, 1993). Durant el segle I de l'imperi, les dones de la classe aristòcrata gaudien de cert protagonisme en l'àmbit cultural, concretament al plànol de les lletres, així doncs es podien trobar poetesses, historiadores, oradores i, fins i tot filòsofes. També cal destacar que algunes emperadrius, com Llúcia o Agripina, van arribar a influir en el transcurs polític de l'imperi romà (Mañas Núñez, 1996).

En una escala inferior es troben les sacerdotesses, és a dir, les encarregades de dur a terme el culte imperial a les emperadrius. Dins d'aquest grup es classificaven en: flamínies estatals, flamínies provincials, sacerdotesses conventuals i sacerdotesses locals, respectivament (Mirón Pérez, 1993).

En següent lloc estan les dones dels patricis, la part de la població que realment formava el *populus romanus*, eren els descendents de les primeres famílies i que posseïen la terra, el comandament de l'exèrcit i els drets polítics i civils (Gozalbo, 2009).

Les dones dels plebeus ocupen la següent escala de la societat, es tracta de la *plebs*, ciutadans lliures que descendien de les poblacions vençudes o estrangeres. Si no posseïen terres, eren anomenats *proletarii* i, si posseïen grans quantitats de diners, eren nomenats *honestiores*, per contra, si tenien una fortuna més modesta, eren *humiliores* (Gozalbo, 2009).

Al penúltim esglaó es troben les llibertes, és a dir, les esclaves que havien estat alliberades pels seus amos, però que no gaudien de la condició de ciutadanes i, per tant, no gaudien de cap dret, tot i que els seus descendents sí que podien arribar a gaudir d'aquesta condició (Gozalbo, 2009).

A l'últim esglaó de la societat estan les esclaves, les quals no gaudien de cap mena de dret i se les considerava possessió dels seus amos (Gozalbo, 2009).

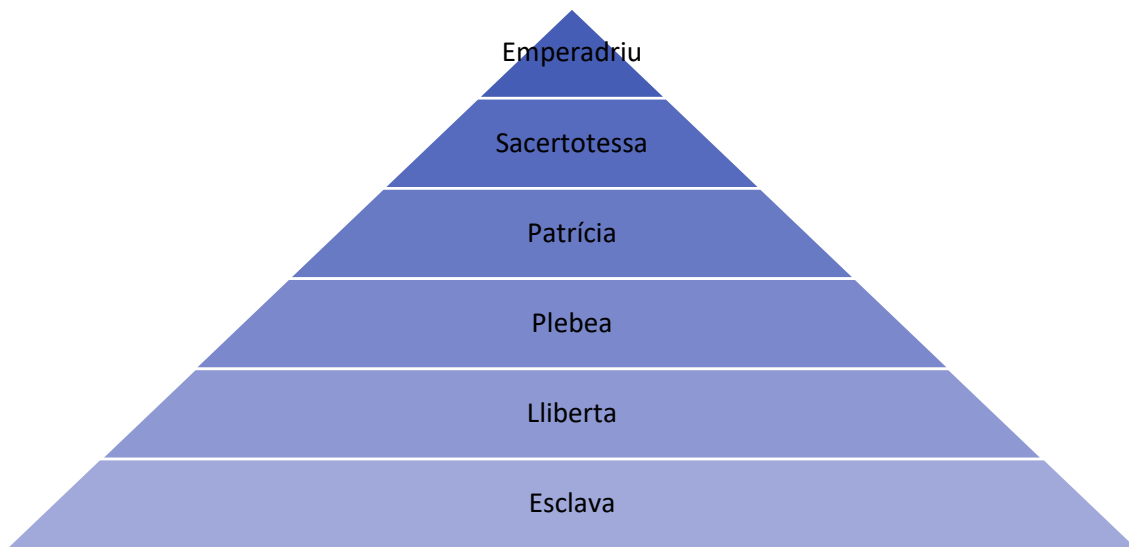

Figura 1: Piràmide de la societat femenina de l'antiga Roma. Elaboració pròpia a partir de l'article de Gozalbo (2009).

2.3.2. Figures seleccionades i assoliments que les van fer destacar

A continuació, es mostren les figures de les quatre dones que han estat seleccionades per formar part de la ruta romana i per constituir l'exposició, que concerneixen aquest projecte. Per tal de tenir una visió més concreta de la dona a l'època romana, s'ha tractat de trobar un personatge pertanyent a les diferents escales socials que existien, però, finalment i a causa de la dificultat per trobar informació, s'han considerat únicament dones pertanyents a les tres primeres classes socials (emperadriu, sacerdotessa i patrícia).

Cal mencionar que, el fet de trobar noms propis de dones de Tàrraco que pertanyessin a diferents escales de la societat, no ha suposat un inconvenient per al desenvolupament del present projecte, però sí que ha sigut més complex trobar la biografia i els assoliments d'aquests noms. És a dir que, durant la recerca s'han pogut trobar seixanta-vuit noms propis de dones, els quals estaven classificats segons el grup social del qual formaven part, de la següent forma: vint-i-set mares, filles i dones d'algú, deu flamíniques, sis esclaves, sis llibertes, quatre sacerdotesses i quinze noms sense classificar. Així doncs, d'aquestes seixanta-vuit dones, només de quatre s'ha pogut trobar la seva biografia i informació sobre allò que les va fer destacar.

La primera dona és **Aurèlia Pia** (Aurèlia Victorina Pia Fèlix, Augusta). No es tracta exactament d'una emperadriu, sinó de la germana de l'emperador Pòstum, per aquest motiu és just incloure-la dintre d'aquesta escala social, ja que formava part de la família imperial. Va ser una important dona respectada i poderosa per a l'imperi romà, ja que, com veurem a continuació, posseïa un caràcter que influenciava els que la rodejaven. Aurèlia Pia va assenyalar el seu valor contra Galliano i va rebre, per part dels seus soldats, el títol de *mater castrorum* (mare dels camps); posteriorment també va obtenir el títol d'*augusta*; a més va fer associar el seu fill Victorino a l'imperi i, quan aquest va morir, va fer reconèixer com emperador a l'altre Victorino, el seu nét; també cal destacar que va disposar de l'imperi de les Gàl·lies, primer en favor de l'emperador Mario i, més endavant, en favor de l'emperador Tètric (C. Mh. O. y S., 1834). A causa de tots aquests assoliments, es compara a Aurèlia Pia amb Zenobia (C. Mh. O. y S., 1834), que va començar regnant Antioquia durant sis anys i va expandir el seu regnat per la majoria de poblacions de la costa mediterrània oriental (Christensen-Ernst, 2012).

La següent figura femenina és **Fulvia Célera**, una sacerdotessa *flaminicae* que gaudia d'una posició social elevada, perquè pertanyia a l'aristocràcia local de Tàrraco. Fulvia Célera va tenir tres càrrecs de sacerdoci flaminial, que indiquen i remarquen la importància i el poder que va assolir en el seu entorn: flaminica perpètua de la Concòrdia Augusta (un tipus de culte que només podien portar a terme les dones), flaminica perpètua de la Colònia Tarragonina i flaminica de la Província Hispània Citerior (un títol que suposava el màxim honor per a les dones de l'època). El fet de pertànyer a una família poderosa va ser, possiblement, una de les raons per les quals va poder obtenir aquests càrrecs, a més, la seva mare Popilia Secunda també havia exercit abans que ella l'ofici de *flaminicae*, però a diferència de la seva mare, Fulvia Célera va assolir aquests títols de manera perpètua, és a dir, de forma permanent. Un altre fet que fa pensar que aquesta figura tenia un gran poder, tant social com econòmic, és que era mestressa d'un significatiu nombre d'esclaus i esclaves. Gràcies a la influència de Fulvia Célera, el seu marit Cayo Vibio Latrón va arribar a assolir el flaminat provincial i el càrrec de *duumvir*. Les dones de l'època tenien la capacitat de realitzar el testament per ordenar els hereus la construcció d'un monument funerari, Fulvia Célera ho fa per homenatjar a la seva mare, al seu marit i a ella mateixa, però a falta d'hereus a qui va encomanar dita responsabilitat va ser als seus lliberts (M. C. Gregorio Navarro, 2013).

En tercer lloc, s'ha considerat la figura d'**Aemilia Paterna**, també sacerdotessa *flaminicae* que va rebre el càrrec de flaminat provincial a la gran capital de Tàrraco. Quan era jove va obtenir l'honor d'una inscripció, possiblement, d'un pedestal amb la seva estàtua. Tot i que Aemilia Paterna va ser nascuda a Aeso, es va traslladar a la ciutat de Tàrraco en virtut del seu càrrec de flaminica provincial. Cal destacar que aquesta sacerdotessa també va rebre la funció de flaminica perpètua de la Província Hispània Citerior (del Hoyo Calleja, 1989).

La quarta i darrera figura femenina a qui farem referència pertany al grup social dels patricis, es tracta d'**Antonia Clementina**, qui tenia una fortuna personal i una posició social acomodada, a més de posseir esclaus i esclaves als que va encomanar la cura del seu sepulcre, una obligació que va passar també als fills d'aquests esclaus per tal que no caigués en mans alienes. Aquesta pràctica era habitual a l'època, es realitzava perquè volien que no desaparegués el culte als déus *ragis*, per això els lliberts havien de realitzar una sèrie de rituals en memòria dels seus patrons. El monument funerari d'Antonia Clementina estava col·locat en un lloc públic i constava d'un *hortus*, on es va instal·lar la tomba amb les seves restes i les del seu marit, aquest *hortus* era un dels diversos terrenys que tenia Antonia Clementina, és a dir, que aquesta dona era una important terratinent de l'època. Els lliberts d'Antonia Clementina mantenien una íntima unió, a més d'una unió econòmica, ja que la propietat que havien de cuidar els va ser llegada i la podien deixar en herència als seus fills, però no vendre-la (M. C. D. Gregorio Navarro, 2009).

2.3.3. Llistat d'inscripcions

A continuació es mostra quines petjades ens van deixar Aurèlia Pia, Fulvia Célera, Aemilia Paterna i Antonia Clementina, mitjançant els seus epitafis, tant els que es van dedicar a elles com els que elles mateixes van dedicar, a més d'incloure la traducció d'aquests. Els epitafis que s'exposen han estat extrets d'articles que han fet servir el *Corpus Inscriptionum Latinarum*, un document que recopila les inscripcions llatines.

A Hispània s'han arribat a descobrir fins a 22.000 epígrafs, dels quals 1.400 peces formen part del conjunt tarragoní, incloent-hi la ciutat i els seus voltants. A més, es pot afirmar que és a Hispània on les dones van rebre més dedicacions, en comparació a altres províncies de l'imperi romà, sobretot mares i filles (M. C. D. Gregorio Navarro, 2016). Així doncs, com es veu a continuació representat en un gràfic, al conjunt dels 185 epitafis de dones trobats destaquen sobretot les dones casades, el rol de gènere no especificat, les filles i les mares, respectivament (Fig. 2).

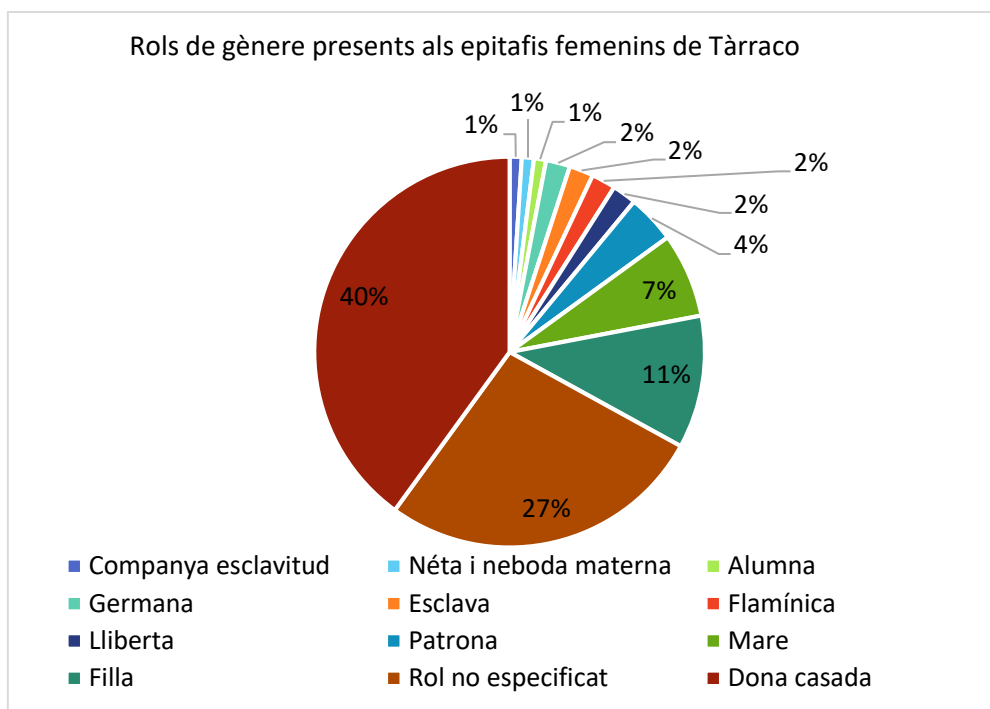

Figura 2: Representació dels rols de gènere als epitafis femenins de Tàrraco, extret de l'article de M. C. D. Gregorio Navarro (2016)

Seguidament començarem a exposar els casos que concerneixen el projecte. Primer s'exposa l'homenatge que va rebre Aurèlia Pia per part del seu marit Gayo Lutacio Pisto. Es tracta d'una inscripció que manifesta una estima i apreciació per les virtuts de la persona elogiada amb l'epítet *incomparabilis* (M. C. D. Gregorio Navarro, 2016):

D(IS) M(ANIBUS) / AURELIAE PIAE CONIUGI / SANCTISSIMAE ET INCONPARABILI AN(NORUM) XXX QUAE MECUM / VIXIT AN(NOS) P(LUS) M(INUS) XIII MATER / LUTATI PISTI LUXURI DUL/CIS SIT TIBI TERRA LEVIS / C(AIUS) LUTATIUS PISTUS FECIT (RIT 516 = AE 1927, 53, citat per "HispaniaEpigraphica Online Database," n.d.)

Pel que fa a Fulvia Célera, ella va dedicar i va rebre dedicacions, fet que va consolidar l'activitat evergètica per mitjà de quatre homenatges: un al seu marit Cayo Vibio Latrón, un a la seva mare Popilia Secunda i dos a ella mateixa. El primer homenatge i el segon eren epígrafs escrits sobre pedestals d'estàtues i, tant l'homenatge al seu marit com els que es va fer a ella mateixa, els va ordenar realitzar als seus lliberts *ex testament*, és a dir, pòstumament com a disposicions testamentàries (M. C. D. Gregorio Navarro, 2016). Les inscripcions són les següents:

C(AIO) VIBIO C(AI) F(ILIO) / GAL(ERIA) LATRONI / Q(UAESTORI) IIVIR(O) ITEM / IIVIR(O) QUINQ(NENNALI) / COL(ONIAE) TARRAC(ONENSIVM) / FLAM(INI) P(ROVINCIAE) H(ISPANIAE) C(ITERIORIS) EX / TESTAMENT(O) FULVIAE / CELERAE HEREDES / FULVIUS MUSAEUS / ET FULVIUS MOSCHUS (CIL II 4253 (p 973) = RIT 312, citat per "HispaniaEpigraphica Online Database," n.d.)

El primer epígraf és el que Fulvia Célera va ordenar construir, de manera pòstuma, als seus lliberts Fulvio Museo i Fulvio Mosco (que també apareixen inscrits) per homenatjar el seu marit Cayo Vibio Latrón². La inscripció indica que va ser «flamen de la província Hispània Citerior» i resulta ser el pedestal d'una estàtua desapareguda (M. C. Gregorio Navarro, 2013).

POPILIAE M(ARCI) F(ILIAE) / SECUNDAE / FLAMINIC(AE) / COL(ONIAE) TARRAC(ONENSIVM) / FULVIA CELERA / MATRI OPTIMAE (CIL II 4276 (p 973) = RIT 350, citat per "HispaniaEpigraphica Online Database," n.d.)

Aquest és l'epígraf que Fulvia Célera dedicà a la seva mare, Popilia Secunda³, qui també era sacerdotessa. La inscripció diu que la dona va assolir el càrrec de «flamínica de la Colònia Tarragonina» i la descriu com una «mare excel·lent» (Scheid, 2001: 445, citat per M. C. Gregorio Navarro, 2013).

FULVIAE / M(ARCI) F(ILIAE) / CELERAE / FLAM(INICAE) PERPET(UAE) / CONCOR(DIAE) AUG(USTAE) / FULVIUS / DIADOCHUS / LIB(ERTUS) / PATRONAE (CIL II 4270 (p XLVII, 973) = RIT 344, citat per "HispaniaEpigraphica Online Database," n.d.)

L'epígraf anterior indica que ella va ser una «flamínica perpètua de la Concòrdia Augusta» i és el que li va dedicar el seu llibert Fulvio Diàdoc⁴ (Morales, 1575:252, citat per M. C. Gregorio Navarro, 2013).

FULVIAE M(ARCI) F(ILIAE) / CELERAE / FLAMINICAE / PERPETUAE / COL(ONIAE) TARRAC(ONENSIVM) / ET FLAMINICAE / P(ROVINCIAE) H(ISPANIAE) C(ITERIORIS) EX / TESTAMENTO IPSIVS / FULVIUS MUSAEUS ET / FULVIUS MOSCHUS / LIBERTI (RIT 322 = AE 1928, 197 = AE 1938, 13, citat per "HispaniaEpigraphica Online Database," n.d.)

² Figura 1 de l'Annex.

³ Figura 2 de l'Annex.

⁴ Figura 3 de l'Annex.

El darrer epígraf de Fulvia Célera va resultar ser el pedestal d'una estàtua, construïda pòstumament⁵. Conté dos dels càrrecs que va arribar a obtenir Fulvia Célera «flamínica perpètua de la Colònia Tarragonina» i «flamínica de la Província Hispània Citerior», fet que accentua el poder que posseïa. La inscripció també inclou els noms dels lliberts que van realitzar l'epígraf: Fulvio Museo i Fulvio Mosco (M. C. Gregorio Navarro, 2013).

La següent inscripció és va realitzar en honor a la flamínica Aemilia Paterna:

AEMILIAE / L(UCI) F(ILIAE) / PATERNAE / FLAMINICAE / PERPETUAE / P(ROVINCIAE) H(ISPANIAE) CIT(ERIORIS) (CIL II 4190 = RIT 319 = HEP 12, 2002, 393, citat per "HispaniaEpigraphica Online Database," n.d.)

L'epígraf es refereix a ella amb el càrrec que va assolir de «flamínica perpètua de la Província Hispania Citerior».

Per finalitzar, farem referència a l'homenatge que va ordenar Antonia Clementina als seus lliberts de forma *ex testament*⁶, a continuació s'ha especificat la traducció literal del text. La inscripció és la següent:

D(IS) M(ANIBUS) / ANTONIAE CLEMENTINAE UX(ORI) P(UBLIUS) RUFIVS FLA(V)US / M(ARITUS) F(ECIT) ET S(IBI) VIV(O) INQ(UE) MEMORIAM PERPETUAM / HORTOS COHERENTES SIVE SUBURBANUM TRADIDIT / LIB(ERTIS) LIBERTABUSQ(UE) EX FAMILIA UX(ORIS) MARULLO ANTROCLO / HELENAE TERTULLINAE EXCEPITQ(UE) NE QUIS EOS / VENDERET SET PER GENUS IPSORUM POSSES(S)IO DECURRERET / VEL PER ATNATOS VEL MANUMISSOS (CIL II 4332 (p LXXVIII, 973) = CIL V, p 771 = ILS 8271 = RIT 368, citat per M. C. D. Gregorio Navarro, 2009).

Consagració als déus ragis. El seu marit Publio Rufio Flavo va fer el monument per a la seva dona Antonia Clementina i per a ell mateix viu; en la memòria perpètua del qual he llegat els horts limítrofs a les possessions de la ciutat als lliberts i llibertes de la família de la meua dona Marullo, Antroclo, Hellena, Tertullina; estipulant que ells no els venguessin, sinó que les possessions passin a través dels descendents d'ells mateixos o a través dels parents de la família del pare o els seus lliberts (M. C. D. Gregorio Navarro, 2009).

Com s'ha pogut observar, cadascun dels epígrafs conté grafies entre parèntesis i s'ha arribat a la conclusió que això és degut al fet que, a les pedres on es van realitzar les inscripcions, aquestes paraules estan escrites de forma abreviada i les lletres que estan entre parèntesis no apareixen, per tant vol dir que són aclariments de com s'haurien escrit les paraules senceres.

⁵ Figura 4 de l'Annex.

⁶ Figura 5 de l'Annex.

3. Proposta del producte turístic

El present projecte turístic té com a ambició principal descobrir les figures de les quatre dones presentades i que van resultar rellevants en la història de Tarragona, a partir de dues accions que les situaran en escena: la primera és incloure les seves inscripcions a la ruta romana, ja existent, de la ciutat i la segona és la creació d'una exposició temporal i documental al Museu Nacional Arqueològic de Tarragona, *Tàrraco en femení*.

Així doncs, en aquesta part del treball es detalla com serà aquest projecte turístic per donar-li forma. Per definir amb més determinació el producte es parlarà sobre els emplaçaments on es podrien exhibir, els elements que composaran la ruta i la exhibició, el públic que es creu que pot ser potencial, també s'argumenta de quina manera s'enfocaria la venda del producte, a més, s'ha inclòs el disseny d'un cartell per a l'exposició, finalment, per acabar la proposta es comenten quins serien els costos que caldria tenir en compte per portar a terme el producte.

3.1. Descripció del producte

3.1.1. Emplaçaments del producte: la ruta romana i el MNAT

Dintre d'aquesta secció es troba la descripció i la raó per què s'han triat els dos emplaçaments on es volen exhibir les inscripcions, anteriorment esmentades.

➤ RUTA

El primer emplaçament del projecte és la ruta romana que ha creat l'Oficina de Turisme de Tarragona. El recorregut de la ruta comença al Museu d'Història de Tarragona, on es pot trobar una maqueta de l'antiga ciutat de Tàrraco; el següent punt de la ruta són els fòrums provincials, el que està situat a la plaça del Fòrum i el que es troba a la plaça del Rei; a continuació, el recorregut arriba a la Torre del Pretori; abans de finalitzar, la ruta es dirigeix al Circ ubicat a la Rambla Vella de la ciutat; l'últim punt a on arriba la ruta és l'Amfiteatre, construït a principis del segle II dC ("RUTA ROMANA | Tarragona Turisme," n.d.).

Els motius pels quals s'ha triat aquesta ruta són, en primer lloc, perquè és l'única que parla exclusivament sobre la Tarragona romana; en segon lloc, perquè és més factible complementar amb novetats una ruta ja existent, que fer funcionar, comercialitzar i inventar-se una de nova; i, finalment, perquè l'itinerari de la ruta és molt pròxim al lloc on es troben les inscripcions que es volen exhibir al projecte, tal com es podrà veure més endavant, això repercuteix positivament en el baix cost d'aquesta proposta.

➤ EXPOSICIÓ

El segon emplaçament on es vol situar el present projecte és el Museu Nacional Arqueològic de Tarragona (MNAT), concretament a la planta 0, que és on s'exhibeixen les exposicions temporals. Es tracta del museu més antic de Catalunya en la seva especialitat, fundat a la primera meitat del segle XIX i que actualment està situat en un edifici de la plaça del Rei de Tarragona. El museu conté col·leccions especialitzades en la civilització romana, que s'han format gràcies a les troballes que s'han anat descobrint per tota la ciutat en treballs d'urbanització, tant privats com públics. En l'actualitat, han augmentat els dipòsits procedents d'excavacions de la mateixa ciutat, dels principals monuments i d'altres zones d'interès de la ciutat i de les seves rodalies ("MNAT - Museu Nacional Arqueològic de Tarragona," 2012).

El perquè haver triat el Museu Nacional Arqueològic de Tarragona és precisament per l'especialització en la civilització romana en la qual està fonamentat. Tot i això, també es podria considerar un altre emplaçament per a l'exposició del present projecte: el Museu d'Història de Tarragona (MHT), ja que posa a disposició l'ús dels seus recintes a entitats i a particulars.

3.1.2. Elements de la ruta i de l'exposició

El present apartat tractarà de situar els elements que han estat triats per exhibir-se, tant els de la ruta com els de l'exposició, dins dels emplaçaments que s'han esmentat anteriorment.

➤ RUTA

En primer lloc es parlarà sobre els tres elements que complementaran la ruta romana de Tarragona (Fig. 3): les dues inscripcions relacionades amb la sacerdotessa Fulvia Célera i la inscripció dedicada a la terratinent Antonia Clementina. En el mapa que es mostra a continuació, apareix senyalitzada amb números la ubicació d'aquests epígrafs i, tal com es pot observar, el lloc on estarien situats és molt pròxim a l'itinerari de la ruta.

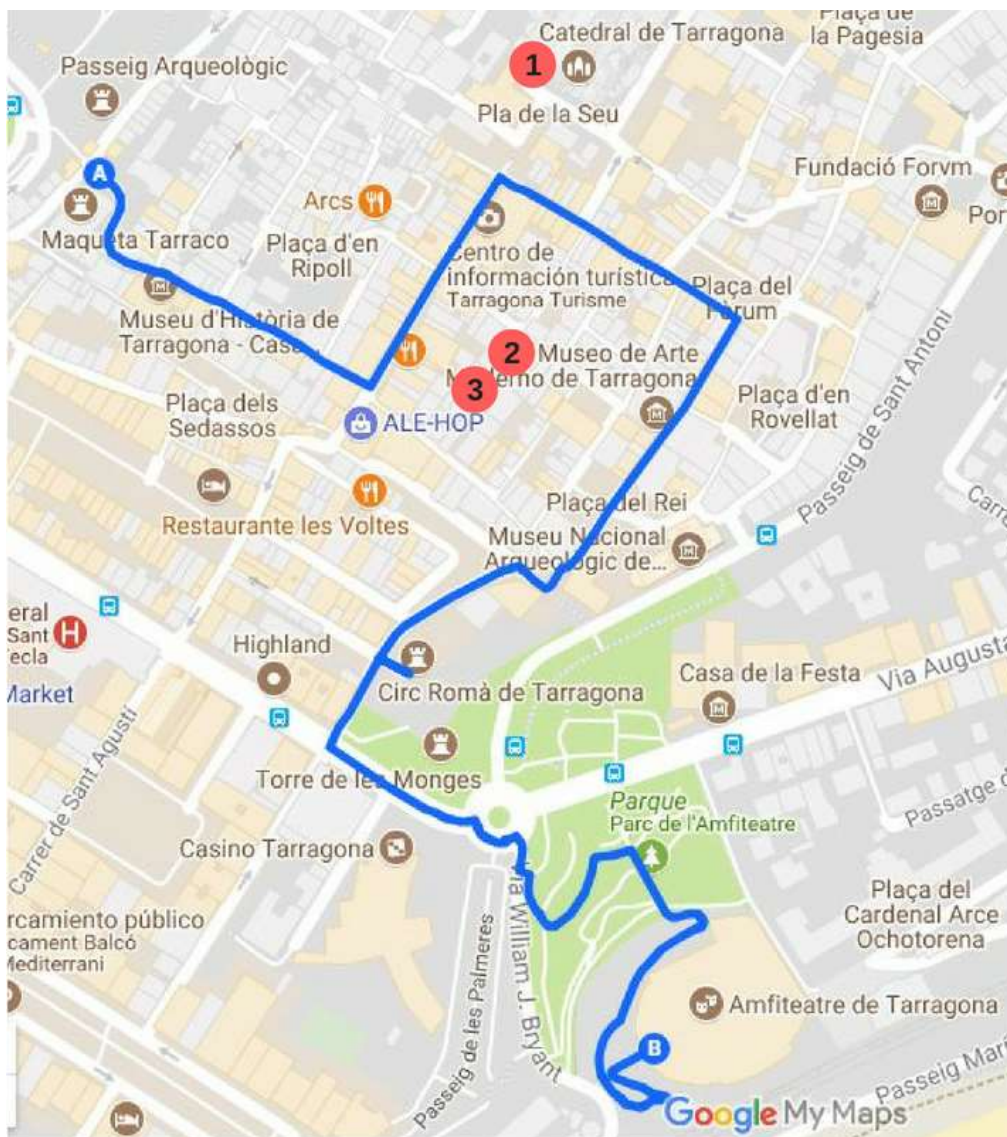

Figura 3: Posicionament dels tres epígrafs dins de la ruta romana de Tarragona: 1. Epígraf d'Antonia Clementina, 2. Epígraf de Fulvia Célera en honor a la seva mare, 3. Epígraf de Fulvia de Célera. Elaboració pròpia a partir de l'aplicació Google Maps.

Els epígrafs relacionats amb la sacerdotessa Fulvia Célera es troben al carrer Destral, concretament, el que el seu llibert Fulvio Diàdoc va construir en el seu honor és al número 8 i, el que va manar construir per a la seva mare Popilia Secunda, és al número 10. La inscripció dedicada a la terratinent Antonia Clementina s'ubica a la Catedral de Tarragona, exactament al claustre.

Així doncs, la intenció d'aquest projecte és que la ruta passi pel carrer Destral números 8 i 10 i pel claustre de la catedral, per tal que els epígrafs d'aquestes dones s'integrin en l'itinerari turístic, és a dir, que la ruta tindria una distància total d'1 quilòmetre. Seguidament, amb l'ajuda d'un mapa, es mostra de forma visual com quedaria el resultat final del nou itinerari que seguiria la ruta romana que es vol establir (Fig. 4).

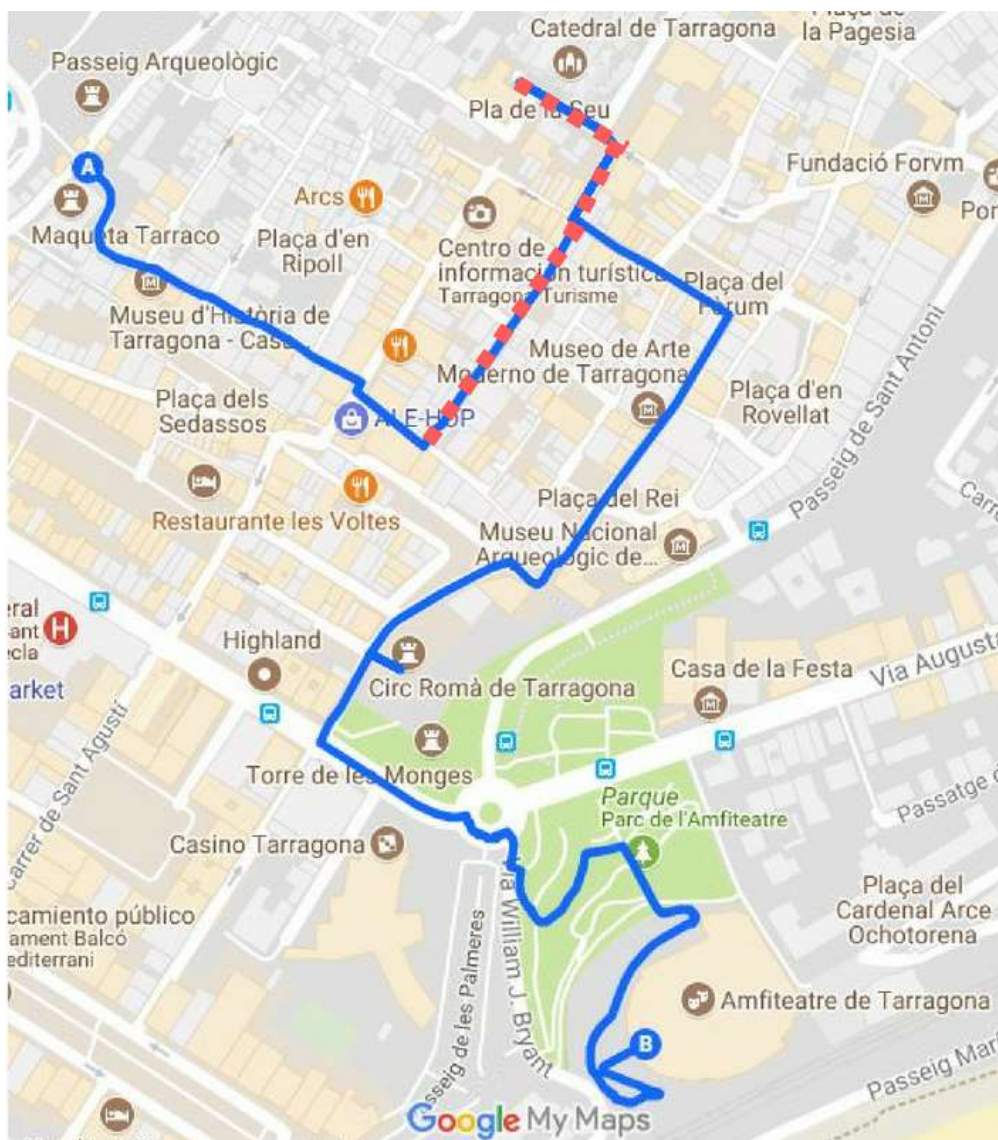

Figura 4: Nou itinerari de la ruta romana de Tarragona. Elaboració pròpia a partir de l'aplicació Google Maps.

➤ EXPOSICIÓ

Seguidament es presentarà la manera com es voldria articular l'exposició. En primer lloc, s'ha decidit que la data més adient per a la inauguració serà el dia 8 de març del 2019, pensant que el dia de la dona treballadora donaria més caràcter i contundència al tema que representa l'exhibició. A més, una altra de les raons per les quals celebrar l'exhibició en aquesta data és que al mes de març arriba l'estació primaveral, que és sinònim del bon temps i, per tant, de l'augment dels turistes a la ciutat.

L'exposició *Tàrraco en femení*, com s'ha indicat anteriorment, es realitzaria a la planta 0 del Museu Nacional Arqueològic de Tarragona, que és on tenen lloc les exposicions temporals. L'exhibició estaria articulada doncs, de la següent manera, segons l'ordre en què els assistents entressin a la sala:

- Primerament, l'espectador es trobaria amb una pantalla en la qual visualitzaria una peça audiovisual explicativa, que tractaria sobre la dona a Tàrraco, és a dir, un vídeo on estaria narrada la situació social, econòmica i política de la dona romana i on també es descriuria la piràmide social femenina.
- A continuació, estarien col·locats una sèrie de quatre panells explicatius en els quals es podria llegir la biografia de les dones protagonistes de l'exposició.
- Seguidament, se succeïrien una sèrie de vitrines expositores i, cadascuna d'elles, contindria la rèplica dels epígrafs que van llegar a la història les protagonistes, amb les seves traduccions.
- Finalment, s'ha cregut adequat que a continuació s'incloguessin algunes vitrines expositores més, que continguin objectes representatius per a cadascun dels rols que caracteritzen a aquestes dones, és a dir, roba o utensilis que s'identifiquin amb les emperadrius, les sacerdotesses i les terratinents de l'època romana.

3.2. Públic a qui va destinat el producte

Aquest apartat està dedicat a explicar quin és el públic potencial que podria gaudir amb aquest producte turístic.

➤ RUTA

Per començar, la ruta romana seria interessant per a un públic més ampli, en el sentit que podrien gaudir d'ella persones de totes les edats, s'està parlant d'un tipus de producte de caràcter divulgatiu i educatiu que vol abastar un públic extens, de totes les edats, tot i que caldria senyalar que està enfocat a un públic més sensible; a més, com que les explicacions dels guies que la realitzen són amenes, el públic pot pertànyer tant a grups socials que no tinguin un nivell educatiu elevat, com a persones que sí que el tinguin.

Aquestes decisions sobre el públic a qui millor aniria destinat el producte turístic de la ruta romana, s'han decidit per les raons que s'esmenten a continuació. En primer lloc, perquè la ruta, que es realitza caminant, és d'1 quilòmetre aproximadament, fet que fa que pràcticament tothom pugui efectuar-la sense problemes. En segon lloc, tal com s'ha comentat anteriorment, les explicacions històriques que narra el/la guia són accessibles i sense cap dificultat que pugui suposar per al nivell educatiu del públic. Finalment, els criteris socioeconòmics – demogràfics que han estat mencionats es deuen al fet que la ruta pertany a un tipus de turisme cultural que, possiblement no sigui d'especial interès pel segment més jove de la població, és a dir, a grups de persones d'entre 18 i 25 anys que viatgin sense familiars.

➤ EXPOSICIÓ

Seguidament, es parla sobre el cas del públic potencial per a l'exposició que es faria al Museu Nacional Arqueològic de Tarragona. En aquest cas, el públic hauria de ser més exclusiu, en el sentit que s'ha pensat que seria més fàcil atreure un tipus d'assistents que posseïssin un mínim de nivell d'estudis, com podrien ser els estudis secundaris. Sobre els criteris socioeconòmics – demogràfics, es creu que l'exposició seria possiblement més interessant per a grups d'estudiants, des dels 12 anys, també per a parelles sense fills i persones ja jubilades.

En aquest cas, les decisions sobre quin és el públic potencial per a l'exposició s'expliquen seguidament. Per començar, tot i que l'exhibició està completament oberta a tothom, seria més interessant la participació d'un públic amb un mínim d'estudis, perquè es tracta d'un contingut purament històric i cultural, que pot ser no del gaudi de tothom. En segon lloc, es creu que seria interessant un públic més jove, com són els estudiants de secundària o els universitaris, perquè encara estan en un procés més actiu d'aprenentatge. Les parelles i les persones ja jubilades també serien un públic potencial, ja que l'exposició no deixa de ser una activitat d'oci cultural que pretén entretenir.

3.3. Interès social i cultural del projecte

Una de les ambicions més important d'aquest projecte turístic cultural és el fet de normalitzar la imatge que la dona ha anat llegant al llarg de la història, que surtin a la llum personatges femenins que han deixat una important i destacada petjada, en aquest cas a la ciutat de Tarragona.

És per aquesta raó que, en el cas de la ruta romana s'ha decidit mostrar epígrafs vinculats amb noms propis, com són Fulvia Célera i Antonia Clementina. Això fa que els turistes participants de la ruta posin nom a aquestes dones que, en una època on no posseïen gaire protagonisme, en gaudeixin actualment gràcies a aquesta visibilització.

En relació amb l'exposició *Tàrraco en femení* al Museu Nacional Arqueològic de Tarragona, com que estaria totalment protagonitzada per les quatre dones que s'han conegut abans, el públic que visiti l'exhibició podrà conèixer més detalladament quins fets van fer que aquestes dones formessin un paper significatiu en la història de Tàrraco i, així com passaria amb la ruta, es visibilitzaria en l'actualitat allò que en la seva època no van poder gaudir.

Així doncs, per tal que l'exposició i la ruta tinguin un interès social i cultural, es comptaria amb la participació d'historiadors i especialistes que col·laborarien per atribuir la màxima qualitat als dos productes. A més, el fet de realitzar l'exposició al Museu Nacional Arqueològic de Tarragona que, com s'ha esmentat abans exhibeix exposicions especialitzades en l'època romana, fa que tingui encara més sentit i més interès cultural. En el cas de la ruta, com que es complementa la que ja existeix amb un material cultural i històric addicional, augmentaria l'interès social i cultural. Per altra banda, també cobra sentit el fet que l'exposició es vulgui inaugurar la data que se celebra en homenatge a la dona treballadora.

En referència a la rellevància social i cultural que, per tenir aquest caràcter igualitari, pot presentar el projecte per a institucions o entitats locals, tant públiques com privades, es creu que els poden cridar l'atenció les dues parts del projecte a entitats com la Generalitat de Catalunya, la Diputació de Tarragona, l'Ajuntament de Tarragona, el Patronat Municipal de Turisme de Tarragona, l'Associació d'Empresaris d'Hoteleria i Turisme (AEHT) i l'Institut Català de la Dona.

Per altra banda, l'interès social i cultural més important al que vol arribar aquest projecte és donar més visibilitat de la dona en la història de Tarragona, és a dir, es vol contribuir a normalitzar la figura de la dona en l'actualitat, ja que la societat ha fet creure que aquest gènere ha tingut menys importància de la que ha tingut, durant totes les etapes històriques.

Per finalitzar, s'ha de considerar que el present projecte tindria un valor pedagògic significatiu per al públic participant, fet que provoca un increment de l'interès social i cultural.

3.4. Venda i màrqueting del projecte

Dins d'aquesta part es troba explicada la manera de com es realitzaria la venda i el màrqueting del projecte, és a dir, com es faria la seva difusió i comunicació per donar-se a conèixer. A més també s'ha volgut incloure, de manera addicional, el disseny del cartell per a l'exposició *Tàrraco en femení*.

Com s'ha anunciat anteriorment, l'exhibició *Tàrraco en femení* es vol inaugurar el 8 de març de 2019, és per això que s'ha decidit que el nou itinerari de la ruta romana de Tarragona, el que inclou els epígrafs de Fulvia Célera i Antonia Clementina, també s'inauguri en aquesta data.

En referència al màrqueting del projecte, s'ha cregut oportú utilitzar l'eina d'Internet, concretament, les xarxes socials Facebook, Instagram i Twitter, ja que són les més usades pels usuaris joves. Tant per divulgar la nova ruta romana com l'exhibició al MNAT, es podrien fer servir els comptes d'aquestes xarxes socials que ja tenen creats al Museu Nacional Arqueològic de Tarragona, per a l'exposició, i al Patronat Municipal de Turisme de Tarragona, per a la ruta romana. Per tal de fer més visuals les publicacions a les xarxes socials, s'ha dissenyat un cartell per a l'exhibició *Tàrraco en femení* que s'ha adjuntat en el següent apartat. Seguint amb el màrqueting que es faria a Internet, tant el Museu Nacional Arqueològic de Tarragona com el Patronat Municipal de Turisme de Tarragona compten amb una pàgina web, on també seria apropiat publicar ambdues parts del projecte.

La segona eina que es vol fer servir per donar a conèixer l'exposició és la instal·lació de cartells en punts clau de la ciutat de Tarragona. Es pretén col·locar un considerable nombre de cartells, amb el disseny que es podrà veure al següent apartat, en aquests espais: a l'exterior del Museu Nacional Arqueològic de Tarragona, als fanals de la Rambla Nova, la Via Augusta i la Rambla President Francesc Macià i al Patronat Municipal de Turisme de Tarragona. El fet d'instal·lar cartells pels carrers de la ciutat i en punts turístics es farà perquè és una manera visual de donar a conèixer el producte, de manera que no tan sols s'arribarà als usuaris de les xarxes socials, sinó que també els vianants i conductors de Tarragona podran tenir coneixement sobre aquesta nova creació. A més, també es dissenyarà un gran nombre de tríptics informatius que es disposarien per les recepcions dels hotels de la ciutat.

Una altra manera de promocionar el present producte seria oferir visites en centres d'ensenyament de la zona del Camp de Tarragona, tant a nens d'escoles i instituts com a estudiants universitaris, que podrien realitzar la ruta romana i l'exposició al MNAT. Així mateix, s'ha decidit publicar la notícia de la inauguració de l'exposició en diaris i televisions locals, ja que d'aquesta manera és més fàcil que arribi a usuaris que ja coneixen el MNAT, però també a aquells que no. Igualment, una eina útil seria que un producte promocionés a l'altre, o sigui, que al públic que realitzi la ruta se l'informi de l'existència de l'exposició del MNAT i viceversa.

Finalment, la darrera eina de màrqueting que es voldria fer servir és la invitació de determinats personatges il·lustres, que estiguin familiaritzats amb coneixements sobre la ciutat romana de Tàrraco o, fins i tot, que posseïxin coneixença sobre les dones que van residir a Tàrraco, tant al nou recorregut de la ruta com a la inauguració de l'exposició. Aquests personatges, durant la inauguració de l'exhibició, tindrien com a principal tasca realitzar un petit discurs on parlessin sobre la seva opinió d'aquest projecte turístic cultural. Aquest fet estimularia als usuaris per visitar l'exposició i realitzar la ruta, especialment als tarragonins.

3.4.1. Disseny del cartell de l'exposició

MUSEU NACIONAL ARQUEOLÒGIC DE TARRAGONA

TÀRRACO EN FEMENÍ

**DES DEL
8 DE MARÇ FINS
AL 8 DE JUNY DE
2019**

VISITES:
DIES LABORABLES DE 9:30 A 18:00
DIUMENGES I FESTIUS DE 10:00 A 14:00
PER A MÉS INFORMACIÓ VISITIN LA NOSTRA WEB
WWW.MNAT.CAT

 mnattgn @mnattgn museuarqueologic

3.5. Avaluació econòmica del projecte

A continuació es comentarà la valoració econòmica que s'estima per a cadascuna de les parts del projecte, per tal que es contempli la viabilitat que tindria fer-lo realitat.

➤ RUTA

Els costos de la ruta romana a tenir en compte, que són mínims i molt similars als de l'anterior ruta, s'esmenten a continuació:

- Actualitzar el contingut dels tríptics informatius, per tal que apareguin els epígrafs del carrer Destral i de la catedral.
- Facilitar formació als guies que participen, amb informació renovada del nou itinerari i els nous elements que formen la ruta.

➤ EXPOSICIÓ

Per aconseguir que l'exposició sigui factible és necessari tenir en compte quins serien els costos que s'haurien d'assumir, aquests són: els recursos humans necessaris, la producció del material, les assegurances i el lloguer de la sala del MNAT. Seguidament es descriuen amb més detall:

- Per començar es determinen els aspectes econòmics referents a elements materials i abstractes: l'edifici públic on es farà l'exhibició, la conservació dels objectes, el disseny del plànol de l'exposició, el muntatge del vídeo, la contractació d'una pòlissa d'assegurances, el trasllat i la manipulació dels objectes, el disseny, la realització i el muntatge dels elements, la il·luminació, les futures actuacions de comunicació i difusió, la compra de panells, vitrines, suports, etc. Per altra banda, també s'ha de tenir en compte quines serien les aportacions al projecte, per part dels possibles patrocinadors, és a dir, de les institucions o entitats que desitgin participar.
- Un altre factor per tenir present són els recursos humans, serien necessaris els següents perfils professionals: un comissariat/dissenyador de l'exposició, personal tècnic, un equip de difusió i comunicació que dissenyi els tríptics informatius i catàlegs, historiadors i especialistes que elaborin les rèpliques dels epígrafs, especialistes en manipulació, muntatge i transport dels objectes i personal de vigilància i seguretat.
- Seguidament, per poder comprendre d'una manera més clara i ordenada les necessitats i els costos de l'exposició, s'han organitzat segons l'etapa a la qual pertanyen. Primerament, durant la preparació de la mostra s'han de tenir en compte la contractació de la pòlissa d'assegurances, l'emalatge i el trasllat dels objectes exposats i el seu muntatge. A continuació, a l'hora d'elaborar l'exhibició els costos estaran relacionats amb el moment de la inauguració, el manteniment i el control i la comunicació i la difusió. Per acabar, durant l'etapa de la clausura s'hauran de tenir en compte els costos de desmuntar l'exposició, i, a més, s'elaboraran anàlisis per avaluar el resultat final. Sobre aquesta última part, d'analitzar i avaluar els resultats, s'haurien de repartir enquestes de satisfacció a l'acabar la visita, per tal que els propis usuaris responguin en relació als aspectes positius i negatius.

- Per últim, ha de quedar mencionat que, com s'ha esmentat anteriorment, per a la data de la inauguració de l'exposició es voldrien convidar personatges il·lustres. És per aquest motiu que, pel que fa als costos, també s'haurà de valorar el fet que comporta convidar aquestes persones, és a dir, el transport, l'allotjament i les dietes que necessitaran durant l'estada. Així mateix, el dia de la inauguració es necessitarà una altra sala d'actes al mateix museu, on aquestes eminències puguin recitar el seu discurs, per tant, també serà imprescindible el lloguer de cadires i micròfons.

Cal senyalar que molts dels costos que requereix l'exposició es poden suprimir, perquè el propi museu ja compta amb elements com: l'edifici públic, la sala d'actes, vitrines, panells, projectors i personal de vigilància i seguretat.

En resum, cal remarcar que la modificació de la ruta romana és de molt baix cost, mentre que l'exposició seria sensiblement més costosa, per tant, la despesa que comportaria la nova ruta no pot ser una excusa per a no feminitzar-la.

4. Conclusions

Dins del present apartat es troben explicades les conclusions extretes del projecte, en primer lloc es raona sobre les aportacions personals que ha donat la investigació, després s'expliquen quines podrien ser les extensions més favorables per portar a terme en un futur i, finalment, també es reflexiona sobre possibles projectes que es podrien efectuar posteriorment.

4.1. Aportacions del projecte

Com ja s'ha comentat anteriorment, una de les majors dificultats a l'hora de desenvolupar el present projecte ha estat trobar la biografia i els assoliments dels seixanta-vuit noms de dones de Tàrraco, és a dir, el que es vol recalcar és que hagués estat menys costós trobar informació sobre la biografia i els assoliments de personatges masculins. Per aquest motiu, es creu que una part essencial per portar a terme la inclusió de personatges femenins en el turisme cultural de la ciutat de Tarragona, és la incorporació d'historiadors, d'aquesta manera, seria més senzill incorporar molts d'aquests noms que van formar part de la història de la ciutat. A més, si es vol anar més enllà del plantejament que fa aquest projecte, és a dir, en lloc de voler complementar rutes que ja existeixen, amb l'ajuda d'historiadors es podrien crear rutes totalment noves que estiguessin íntegrament protagonitzades per aquestes dones. O sigui, el que es vol reivindicar és que, el fet que la ciutat de Tarragona gaudeixi de ser Patrimoni Mundial de la UNESCO i que, a més, aquest mateix organisme publiqui suggeriments per a la inclusió de la perspectiva de gènere al patrimoni cultural, fa encara més imperiosa la necessitat de portar a terme la creació d'aquest tipus de productes.

Parlant sobre les aportacions d'aquest treball, en referència a la part negativa, és important remarcar que encara queda molta feina a fer respecte a la perspectiva de gènere dins del sector del turisme. En el cas d'Espanya, on el turisme és el sector més potent i beneficiós per a l'economia, s'haurien de veure més progressos, tot i que s'han pogut donar alguns exemples sobre la inclusió de personatges femenins en productes turístics, la quantitat d'aquests projectes encara és limitada i insuficient i això fa que, com s'ha argumentat abans, es distorsioni la història del país i es margini al gènere femení.

Per altra banda, es volen valorar també els aspectes positius que aporta aquest treball. Els romans van fer de Tàrraco una gran ciutat, avançada, molt desenvolupada i on van deixar un important llegat, tant pels seus avantpassats masculins com femenins, per aquesta raó és fonamental que Tarragona no deixi en l'oblit a gran part dels seus habitants mentre en rememora a d'altres.

4.2. Possibles extensions i projectes futurs

A continuació, s'esmentaran altres possibilitats interessants que es podrien posar en marxa en el futur, tant de cara amb l'exposició *Tàrraco en femení* com amb la ruta romana.

➤ RUTA

En referència a la ruta romana, s'hauria de valorar la possibilitat de complementar altres rutes d'altres ciutats, i no s'està parlant de rutes i ciutats únicament relacionades amb l'època romana, sinó que el projecte s'hauria d'expandir per englobar més períodes de la història. En el cas de la ciutat de Tarragona, hi ha rutes que ja estan creades i que pertanyen a l'època medieval, a la modernista i a la dels primers cristians de Tàrraco, per tant, en primer lloc es podrien complementar amb espais que estiguin relacionats amb dones de cadascun d'aquests períodes i, més endavant, fer una recerca més completa per poder crear noves rutes que estiguin totalment protagonitzades per aquestes dones.

➤ EXPOSICIÓ

Primerament, pel que fa a l'exposició *Tàrraco en femení* seria interessant fer-la itinerant, és a dir, que es podria representar en museus d'història i/o d'arqueologia d'altres ciutats. Així mateix, si es volgués atreure un públic que s'adapti millor a aquest producte turístic es podria exhibir l'exposició en ciutats espanyoles que hagin tingut un passat romà, com: Lugo, Santiponce, Mèrida, Jaén, Saragossa o Cartagena.

Seguint amb les possibles extensions que podria tenir l'exposició, també seria encertat que aquestes ciutats que s'han comentat abans i que posseeixen un passat d'origen romà intercanviessin amb la ciutat de Tarragona i, concretament amb el Museu Nacional Arqueològic de Tarragona, les seves exposicions. O sigui, la idea que es busca és que, una vegada els museus d'història i/o d'arqueologia d'aquestes ciutats hagin organitzat i exposat exhibicions com la que planteja aquest projecte, amb dones que les protagonitzin, es podrien realitzar una sèrie d'intercanvis perquè es fes més visible l'existència de dones que van fer història al voltant de tot el país.

5. Bibliografía

Birriel Salcedo, M., & Rísquez Cuenca, C. (2016). Patrimonio , turismo y género . Estrategias para integrar la perspectiva de género en el patrimonio histórico, 128–133.

C. Mh. O. y S. (1834). *Diccionario histórico ó Biografía universal, Volumen 12*.

Cachafeiro, O. (2016). De cómo el patrimonio puede ayudarnos a entender la auténtica historia de la mujeres, (174), 174–175.

Christensen-Ernst, J. (2012). *Antioch on the Orontes : a history and a guide*. Retrieved from https://books.google.es/books?id=y_J1CgAAQBAJ&pg=PA35&lpg=PA35&dq=julia+aurelia+zenobia&source=bl&ots=qIS67oKnNM&sig=nHh8MJqoco-w5vOjk1LISGagJ8M&hl=es&sa=X&ved=0ahUKEwiVrYubm_jZAhVOR6QKHW2SAPc4ChDoAQhAMAK#v=onepage&q=julia aurelia zenobia&f=false

del Hoyo Calleja, J. (1989). Un estudio en torno a “Aemilia Paterna.” *Gerión*, (7), 251–263. Retrieved from <http://revistas.ucm.es/index.php/GERI/article/download/GERI8989120251A/14740>

González Marcén, P. (2016). La mirada de las mujeres: otros patrimonios, otro turismo, 176–177.

Gozalbo, A. (2009). Organización Social Y Política En La Sociedad Romana. Retrieved from <https://mariachu.wordpress.com/2009/01/02/organizacion-social-y-politica-en-la-sociedad-romana/>

Gregorio Navarro, M. C. (2013). *Política y género en la propaganda en la Antigüedad. Cuadernos legislativos*.

Gregorio Navarro, M. C. D. (2009). Antonia Clementina, propietaria de tierras en la Colonia Iulia Urbs Triumphalis Tarraco. *Lucentum*, XXXVIII, 147–156.

Gregorio Navarro, M. C. D. (2016). In honorem mulierum : conociendo a las mujeres de Táraco a través de sus epitafios In honorem mulierum : knowing Tarraco women through their epitaphs, (2010), 123–135.

HispaniaEpigraphica Online Database. (n.d.). Retrieved April 5, 2018, from http://eda-bea.es/pub/record_card_2.php?refpage=%2Fpub%2Fsearch_select.php&quicksearch=aemilia+paterna&rec=9901

Historia. (n.d.). HISTORIA. Retrieved April 4, 2018, from <http://www.cervantesvirtual.com/bib/portal/simulacraromae/tarraco/historia.htm>

La Ruta Vía de la Plata. (n.d.). Retrieved from http://www.rutadelaplata.com/sites/default/files/2017-12/Rutadelaplata_2017 Sp.pdf

Macias, J. M., & Rodà, I. (2015). Tarraco, the first capital. *Estudis Catalans*, 8, 9–28. <https://doi.org/10.2436/20.1000.01.105>

Mañas Núñez, M. (1996). Mujer y sociedad en la Roma Imperial del siglo I. *Norba. Revista de Historia.*, 16, 191–207.

Mirón Pérez, M. D. (1993). Las mujeres y el culto imperial en el Occidente Mediterráneo.

MNAT - Museu Nacional Arqueològic de Tarragona. (2012). Retrieved April 7, 2018, from <http://www.mnat.cat/?page=que-es-mnat>

Qué visitar en Extremadura. (2014). Retrieved April 4, 2018, from <http://www.viajarporextremadura.com/>

Ruta por la Sevilla romana. (2017). Retrieved April 4, 2018, from <https://www.visitarsevilla.es/que-ver/rutas-tematicas/ruta-por-la-sevilla-romana/>

RUTA ROMANA | Tarragona Turisme. (n.d.). Retrieved April 7, 2018, from <https://www.tarragonaturisme.cat/es/rutas/ruta-romana>

Sánchez Gómez, P. (2016). Itinerarios histórico-artísticos. Divulgar y educar en femenino, 178–180.

Tarragona. Patrimonio de la humanidad. (2017). Retrieved from https://www.tarragonaturisme.cat/sites/default/files/publication/documents/master_principal_guia_patrimoni_patronat_tgn_castella_angles_alemany.pdf

6. Annexos

Figura 1: Imatge de l'epígraf que Fulvia Célera va manar fer als seus lliberts per homenatjar el seu marit, Caio Vibio Latrón, que es troba al Museu Municipal de Reus (M. C. Gregorio Navarro, 2013).

Figura 2: Imatge de l'epígraf que Fulvia Célera va ordenar construir en honor a la seva mare, la sacerdotessa Popilia Secunda, localitzada al carrer Destral número 10 de Tarragona (M. C. Gregorio Navarro, 2013).

Figura 3: Imatge de l'epígraf que està dedicat a la sacerdotessa Fulvia Célera, dedicat pel seu llibert Fulvio Diàdoc, que es troba al carrer Destral número 8 de Tarragona (M. C. Gregorio Navarro, 2013).

Figura 4: Imatge de l'epígraf que van fer en homenatge a Fulvia Célera els seus lliberts, Fulvio Museo i Fulvio Mosco, pòstumament i que actualment es troba a l'arxiu del Museu Nacional Arqueològic de Tarragona (M. C. D. Gregorio Navarro, 2016).

Figura 5: Imatge de l'epígraf que la terratinent Antonia Clementina va ordenar construir als seus lliberts, que actualment està al claustre de la Catedral de Tarragona (M. C. D. Gregorio Navarro, 2009).

